

KAZA-KADER'İN MAHİYETİ VE DEĞİŞİP DEĞİŞMEMESİ PROBLEMİ

-The Nature Of Predestination And The Problem Of Its Possibility Of Change-

Yrd.Doç.Dr.Orhan AKTEPE

Erzincan Ü. İlahiyat Fakültesi

orhan_aktepe24@hotmail.com

Abstract: *The Problem of the predestination is one of the longest discussion matters in the human history. Because the fact that it deals with the human freedom being before his/her creator, it has become not only of the subject matters in religions but also in philosophy. It is also a great important matter in Muslim Theology. The Prophet did not allow his companions to discuss this problem. But in time in the contexts of the events occurred in the first periods this matter had become of the part of the serious theological discussions. Mutazilah school was defending that human being has liberty of his/her doings whereas Jabriyyah was defending the extreme of it , that is no liberty in human freewill. Ahli Sunna had found its place between these two. Al-Ashariyyah, one of the Ahli Sunnah Schools has an idea near to the Jabriyyah and Matudiyyah has an idea near to MUtazilah. The problem of ajal or the time of death was dealt by the theologians in this connection. They all the schools have discussed this matter proper to their specific ideas. The most of Muslims believe in the unchangeable nature of the divine providence while some groups of them still defend the reverse idea.*

Key workds: *Human-being, human knowledge, freewill, creation, freedom, death.*

1- GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, insanoğlunun kafasını meşgul eden konulardan biri, şüphesiz ki insanın yaratıcısı karşısında özgür olup olmadığı; daha açık bir ifadeyle insan yaratılmadan çok önce kendisi için bir kaderin çizilip çizilmediğidir. Felsefeyi de meşgul eden bu konu, dinlerin tam merkezine oturmaktadır. Hz. Peygamber tarafından bu konu ile ilgili bazı açıklamaların yapıldığı hadis kaynaklarında görülmektedir. İslam Tarihi'nin ilk dönemlerinde meydana gelen sosyal ve siyasal bazı olayların ve yabancı kültürlerin de etkisiyle “kader” konusu Müslümanlar arasında tartışılmaya başlanmıştır.

Kur'an'daki bazı âyetlerin cebir fikrini, bazı âyetlerin de “*özgür irâde*” fikrini uyandıracak mahiyette olmaları, konunun daha da problemlile hale gelmesine sebep olmuştur. Çünkü her itikadî ekol, kendi fikrini destekler mahiyette olan âyetleri delil olarak almış, diğerlerini görmezden gelmiş,ve sonunda kader konusunda, her mezhebe göre bir kader anlayışı ortaya çıkmıştır.

Kazâ ve kader konusunda her mezhep kendine göre dinî/ naklî deliller bulduğu gibi savunduğu sisteme göre de akli deliller geliştirmiştir. Sonunda bu konu, diğer konularda olduğu gibi ıstıkrara kavuşmuş, artık “tartışılmaz” noktasına gelmiştir. Hâlbuki ilk dönemlerde, insanın irâde sahibi olduğu, eylemlerini cebir altında gerçekleştirip gerçekleştirmediği, bu alanda ne kadar serbest irâde sahibi olup olmadığı, kaderin değişip değişmeyeceği, ömrün uzayıp uzamayacağı gibi konuların enine boyuna tartışıldığı görülmektedir.

Bu konuların tartışıldığı dönemlerin üzerinden asırlar geçmiş olsa da, geçmişte tartışılan bu konular, yeniden ele alınmalı, İslam'ın genel itikadî boyutu olan “tevhid” anlayışına aykırı olmamak kaydıyla, İslam İtikadını savunmak için yeni argümanlar keşf etmeli ve yeni yorumlar yapılmalıdır. Aynı şekilde kazâ ve kader konusu da yeniden gözden geçirilmeli, günümüzün özgürlükçü anlayışına uygun, Müslümanların gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacak tarzda, cebirci anlayıştan uzak bir şekilde, Kur'an'ın ruhuna uygun yorumlar geliştirilmelidir.

Biz bu anlayıştan hareketle, kaza ve kaderin mahiyetini, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının bu konudaki tutum ve anlayışlarını, ilâhî sıfatlarla olan ilişkilerini, değişip değişmeme problemini ve ecel konusunu, kısa olarak ele alıp araştırmayı uygun bulduk. Aslında bu konunun, bir makalenin çerçevesine sığmayacak kadar geniş olduğunun farkındayız. Fakat yine de imkânların elverdiği ölçüde konunun incelenip tartışılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu makalenin amacı yeni yapılacak olan araştırmalara katkı sağlamaktır.

2- KAZÂ VE KADERİN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

“Kazâ” kelimesi sözlükte; yerine getirme, hüküm, bir işi bitirmek, yaratmak, ulaştırmak, ölmek, ameli sağlam yapmak, infaz etmek, bildirmek, takdir etmek, gerektirmek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, tamamlamak¹ anlamlarına gelmektedir.

¹ İbn Manzûr, Ebû'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, **Lisanu'l- Arab**, Kahire, tsz. V, 3665- 3667; Razi, Muhammed b. Ebî Bekr, **Muhtaru's- Sıhah**, İstanbul, 1980, s.464- 465; Ebû'l- Beka, Eyyub b. Musa el Huseynî el-Kefevî, **Kitabu'l Külliyyat Mu'cemun fi'l Mustalahatı ve'l Furûki'l Luğaviyye**, Beyrut, 1994, s.705; Nesefî, Ebû'l Muîn Meymun b. Muhammed, **Tabsiratü'l- Edille fi Usuli'd-Din**, Ankara, 2003, II,310.

“Kader” kelimesi ise, takdir, hüküm, gücü yetmek, planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, hikmete göre yapmak² gibi anlamlara gelmektedir.

Kazâ ve Kader’in terim anlamı ise ihtilaflıdır. İmam Maturîdî (ö.331/944) kazâ ve kaderi şöyle tanımlamıştır: Kazâ; Allah’ın nesne ve olayları kendi mahiyeti çerçevesinde yaratması ve her şeyin yaratılışına uygun düşecek pozisyonda bulunmasını sağlamasıdır.³ Maturîdî’ye göre bütün yaratıkları yoktan var eden Allah’ın hikmet ve ilim sahibi olduğu, yaratmasının da bu hikmete göre cereyan etmesi, O’nun ilâhî adaletinin bir gereğidir⁴. Kader ise, her şeyin oluşacağı zaman ve mekânını, hak veya batıl oluş vasfını doğuracağı ödül ve cezayı belirlemektir⁵.

Maturîdiyye kelimcülerinden Sabûnî (ö.580/1184) de kazâyı; sağlam ve mahirane bir şekilde yapmak, kaderi ise; her bir varlığı kendisine ait vasfıyla tayin ve tesbit etmek şeklinde tarif etmiştir. Ona göre bu vasfa iyilik, kötülük, fayda ve zarar gibi şeyler dahil olabileceği gibi o varlığa ait zaman ve mekan unsuru ile ona terettüp edecek mükafat veya azap da dahildir⁶.

Eş’ariler’e göre Kazâ; Allah’ın varlıkları mahiyetine göre ezelde irâde etmesidir. Kader ise, Allah’ın varlıkları, murad ettiği belirli bir şekle ve özel bir ölçüye göre yaratmasıdır. Yapılan bu tanımlara göre, Maturîdîlerin “kazâ” dediğine, Eş’ariler kader, onların “kader” dediğine de Maturîdîler “kazâ” demektedirler. Durum böyle olunca, Eş’ariler’e göre kader, yaratmaktan ibarettir. Bu da Allah’ın fi’lî sıfatlarından biridir. Maturîdîler’e göre de kader ilim sıfatına racidir ve o da Allah’ın ezeli sıfatlarından biridir. Yine Eş’ariler’e göre “kazâ” Allah’ın irâde sıfatıyla ilgilidir, o da zâtî sıfatlarından. Maturîdîler’e göre “kazâ” Allah’ın yaratmasından ibarettir ki o da fi’lî bir sıfattır. Bu durumda Eş’ariler’e göre kader hâdis olur, kazâ ise kadîm olur. Maturîdîler’e göre de kader kadîm, kazâ hâdistir⁷.

Maturîdiyye ve Eş’âriyye ekollerinin aynı kavramlara, ayrı anlamlar yükledikleri görülmektedir. Bu da insan fiilleri ve hürriyeti meselesinde farklı

² İbn Manzûr, V, 3545- 3548; Râzî, s. 449- 450; Tehnevî, Muhammed Ali, **Keşşafu İslahat’l- Fünûn ve’l Ulûm**, Beyrut, 1996, II, 1301-1302; Râzî, s. 449-464; Neseî, II,311.

³ Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Kitabu’t- Tevhid**, Ankara,2003,s.486.

⁴ Işık, Kemal, **Maturîdî’nin Kelam sisteminde İman- Allah ve Peygamberlik Anlayışı**, Ankara, 1980, s. 96.

⁵ Maturîdî, s. 488.

⁶ Sabûnî, Nureddin, **Kitabu’l- Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-Hidâye fi Usûli’l-Dîn**, Mısır, 1969, s. 135.

⁷ Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed, **Şerhu Cevhereti’t Tevhid**, Kahire, 2002, s.188-189.

düşüncelerine sebep olmuştur. Yapılan bu tanımlar onların insanın irâde hürriyeti konusundaki görüşlerinin de temellerini oluşturmaktadır. Her iki kavramın sözlük anlamlarında gördüğümüz gibi, “kader” kelimesi, “kazâ” kelimesine oranla daha esnekler. Başka bir ifadeyle, “kazâ” da kesin bir belirlenme söz konusu iken, “kader” de “takdir” anlamı bulunmaktadır ki bu kesin olarak yaratmaya delalet etmez. Sadece Allah’ın gelecekte olan şeyleri bildiğine delalet eder. Eş’ariyye’nin kazâ kelimesinin bu özelliğinden ötürü, insan fiillerinin Allah’ın ezeli ilminde belirlenmediğini, fiiller meydana gelirken bunun belirlenmiş olduğunu özellikle vurgulamak için bu kelimeyi seçtiği anlaşılmaktadır⁸.

3-KİTAP VE SÜNNETTE KAZÂ VE KADER

Tarih boyunca insanların zihnini en çok meşgul eden konulardan biri de şu olmuştur: İnsan fiil ve davranışlarında özgür mü, yoksa kendi başına bir gücün etkisi altında mı bunları gerçekleştirmektedir? Diğer bir ifade ile insan yaratıcı tarafından önceden çizilmiş bir kaderin etkisi altında mı yaşamaktadır? Yoksa kendi fiil ve davranışlarını özgür irâdesiyle mi yapmaktadır? Bu soruların İslam’ın doğuşundan itibaren Müslümanlar tarafından da sorulduğunu ve cevaplar arandığını görmekteyiz. Bu konuda Kelam ekollerinin görüş ve düşüncelerine geçmeden önce, Kur’an ve Sünnet’in insanın irâde hürriyeti konusundaki bakış açısına kısaca bakmak gerekir.

a- Kur’an’a Göre İnsanın Özgür Olup Olmadığı Konusu

Kur’ân âyetlerine bakıldığında zaman, her şeyin cebir altında olduğuna ve her şeyin önceden yazılıp tespit edildiğine delâlet eden âyetler bulunduğu gibi, insanın yaptığı işlerin zorunlu değil de mümkün nitelikler taşıyan işler olduğu ve bunlarda insanın “kesb” ve “ihtiyar”ının dahil olduğu delalet eden âyetler bulunmaktadır.

Zorunluluğa delalet eden ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekildir”*⁹

*“O’nun katında her şey kadere(miktar) göredir”*¹⁰

*“Biz her şeyi bir kadere bağlı yaratmışızdır.”*¹¹

*“De ki, Allah’ın bize yazdığından başkası başımıza gelmez.”*¹²

*“Biz dilersek herkese hidâyet verirdik. Fakat cehennemi tamamen cin ve insanlarla dolduracağıma dair benden söz çıkmıştır.”*¹³

⁸ Aydın, Ömer, **Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük**, İstanbul, 1998, s.14.

⁹ Zümer, 39/62.

¹⁰ Ra’d, 13/8.

¹¹ Kamer, 54/49.

¹² Tevbe, 9/51.

¹³ Secde, 32/13.

“Allah kime hidâyet ederse artık onu saptıracak yoktur.”¹⁴

“Allah kimi saptırırsa artık onun için doğru yolu gösteren yoktur.”¹⁵

İnsanın yaptığı işlerin zorunlu değil kendi kesb ve irâdesinin bulunduğuna delalet eden bazı âyetler şunlardır:

“Herkes kendi kazandığına karşılık bir rehindir.”¹⁶

“Kötülük işleyenlere, kötülükleri kadar ceza verilir.”¹⁷

“Deki, gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.”¹⁸

“Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici, isterse nankör olsun.”¹⁹

“kişiye Allah ancak gücünün yeteceği kadar yükler; kazandığı iyilikler lehine, ettiği kötülükler de aleyhinedir.”²⁰

“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak çalıştığına erişir.”²¹

Kur’ân-ı Kerim’de müşriklerin, irâdeleri dahilinde koştukları şirk eylemini Allah’a yani kadere yüklemek istediklerini anlatan âyetler de bulunmaktadır: “Putu tapanlar: Allah dileyseydi, ne biz ve ne de babalarımız putu tapardık. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık, diyecekler. Onlardan öncekiler de, Bizim şiddetli azabımızı tadana kadar böyle demişlerdi. Onlara de ki: Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece tahminde bulunuyorsunuz”²².

“Onlar: Eğer Rahman dilemiş olsaydı, biz bunlara kulluk etmezdik, derler. Buna dair kesin bir bilgileri yoktur; onlar sadece vehimde bulunuyorlar. Yoksa onlara daha önce bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar”²³. Kuran âyetlerinin tümü incelendiğı vakit, görülüyor ki zorunluluk(cebir) ifade ettiği söylenen âyetlere oranla özgürlük ifade eden âyetler daha çoktur²⁴. Zorunluluğa delalet eden âyetleri, insanın kesb ve irâdesine vurgu yapan âyetlerle birlikte değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde tarihte görüldüğü gibi her grubun kendi fikrini destekleyen âyetleri alıp diğerlerini görmezden gelerek düştüğü hataya yeniden düşülmüş olur. Kur’an’da çelişkiler varmış gibi bir görüntünün ortaya çıkmasına da sebebiyet verilmiş olur.

¹⁴ Zümer, 39/37.

¹⁵ A’raf, 7/186.

¹⁶ Müddesir, 74/38

¹⁷ Yunus, 10/27.

¹⁸ Kehf 18/29.

¹⁹ İnsan, 76/3.

²⁰ Bakara, 2/286.

²¹ Necm, 53/38-39.

²² En’am, 6/148.

²³ Zuhruf, 43/20-21.

²⁴ Aydın, Ömer, s.36.

Yüce Allah: “Onlar Kur’an’ı hiç düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda pek çok ihtilaflar bulurlardı”²⁵ diye buyurarak Kur’ân da çelişki olmadığını açıkça beyan etmiştir.

b- Sünnete Göre İnsanın Özgür Olup Olmadığı Konusu

Hz. Peygamber’in sünnetinde de hem insanın cebir altında olduğuna, hem de olmadığına delâlet eden hadis-i şerifler bulunmaktadır.

Hz. Peygamber’in (sav) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Sizden hiçbiriniz, hayrı ile şerri ile kadere inanmadıkça iman etmiş olmaz”²⁶.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şakî (kötü kimse) anasının karnında iken şakî olandır. Saîd de (iyi insan) kendisinin dışındakilerden öğüt (başka varlıklara bakıp ibret) alandır”²⁷.

Yine o, şöyle buyurmuştur: “Allah, cennet için ona layık insanlar yaratmıştır. Onları daha babalarının sulblerinde iken cennet için yaratmıştır. Ve cehennem için de insanlar yaratmıştır. Onlar da daha babalarının sulblerinde iken cehennem için yaratmıştır”²⁸.

Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Hiç biriniz işinizin ehemmiyetini artırmak ve olmasını sağlamak için: Allah’ım dilersen bana mağfîret et, yahut, dilersen bana rahmet et, dilersen bana rızkımı ver, demesin. O dilediğini yapar; O’nun için zorlama yoktur”²⁹.

Ali bin Ebû Talib’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Baki mezarlığında bir cenazede idik. Oraya Hz. Peygamber de geldi ve bir yere oturdu. Biz de etrafında bulunuyorduk. Hz. Peygamber, elindeki bir sopayı yere vurarak başını kaldırdı ve şöyle dedi :” İcinizde hiçbir nefis yoktur ki , cennet veya cehennemdeki yeri, isyankâr veya itaatkâr olduğu yazılmış olmasın ”. Topluluktan bir zât şöyle dedi: Ey Allah’ın elçisi, bu yazımız üzerinde durmayalım mı? Ameli terk edelim mi? Nasıl olsa bizim saâdet ehlinden olanlarımız saâdete, şekavet ehlinden olanlarımız da şekavete yönelecek. Hz. Peygamber ona şu cevabı verdi: “Amel ediniz. Herkes ne için yaratılmış ise o, ona kolaylaştırılmıştır. Şekavet ehline şekavet kolaylaştırılmıştır; saâdet ehline de saâdet kolaylaştırılmıştır” Bunun ardından Hz. Peygamber: “Kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlar, onda başarılı kılız. Kim cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp hakka

²⁵ Nisa, 4/82.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 181.

²⁷ Müslim, Kader, 2.

²⁸ Müslim, Cennet, 26.

²⁹ Buharî, Daavat, 21, Tevhid, 31; Müslim, Zikir, 7-9.

*boyun eğmez en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora yöneltiriz*³⁰” âyetlerini okudu³¹.

Hz. Peygamber(sav) Şöyle buyurmuştur: “ ...Çocuk anne karnında iken Allah bir melek gönderir. Bu meleğe şu dört emir verilmiştir: Doğacak olan insanın rızkı, eceli âsi veya muti olacağı. Buna göre, Allah’a yemin ederim ki, içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini işler, öyle ki cehennem’e girmesine bir kulaç mesafe kalır; fakat yazı ne geçer, cennet ehline yaraşır bir iş işler ve cennete girer. Bir başkası cennet ehlinin işini işler; cennete girmesine bir kulaçlık mesafe kalır; fakat yazı ne geçer ve bu kimse, cehennem ehline yaraşır bir iş işleyerek cehennem’e girer”.³²

Kader konusunda Hz. Peygamber’in ashabına tartışma yasağı koyduğu bilinmektedir³³.

Yukarıda kaydedilen hadis-i şeriflerde, âyetlerde olduğu gibi çelişkiler olduğu izlenimi uyansa da, aslında hadis-i şerifler bir bütün olarak değerlendirildiği vakit bu çelişkilerin ortadan kalktığı görülecektir. Bu hadislerde sözü edilen “yazı” veya “kitap” ifadeleri, Allah’ın olanı veya olacağı bilmesine, yani onun geçmiş ve geleceği kuşatan ezeli ilmine işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile bunların yazılı olması, insanın zorunluluk altında olduğunu göstermez. Çünkü hadislerde Cennete ve Cehennem’e girmede insan eyleminin önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır; dolayısıyla Allah’ın bilmesi, insanın cebren eylemde bulunduğunu gstermez³⁴.

Kazâ ve Kader konusunda sem’i delillerin çelişkili olduğuna temas eden İbn Rüşd (.595/1198), Kur’ân da “her şeyin bir kader ile olduğu”na ve insanın fiillerinde hr olmayıp mecbur olduğuna delalet eden âyetler bulunduğunu, aynı şekilde insanın fiillerinde mecbur olmayıp kendi “kesb”inin rolü olduğuna delalet eden birçok âyetin var olduğunu, yine hadis-i şeriflerde de benzer hususların olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bundan dolayı Müslümanlar, iki fırkaya ayrılmıştır: Mu’tezile ve Cebriye. Eşariler ise bu iki fırkanın arasındadır. Sem’i deliller de olduğu gibi akli delillerde de insanlar ihtilafa düşmüşlerdir. Bu da konunun problemlili olduğunu gstermektedir³⁵.

³⁰ Leyl, 92/5-10.

³¹ *Buhari*, Tefsir, 91 / 7; *Cenaiz*, 83; *Müslim*, Kader, 6 ,7.

³² *Buhari*, Kader, 1; *Müslim*, Kader, 1; *Tirmizi*, Kader, 4; *İbn Mâce*, Mukaddime, 10.

³³ Bkz. *Tirmizi*, Kader, 1.

³⁴ Aydın, mer, s.19.

³⁵ İbn Rüşd, *Ebü’l- Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, el-Keş an Menahici’l- Edille fi Akâidi’l-Mille*, Beyrut, 1998, s.186-188.

4- SAHABE DÖNEMİNDE KAZÂ VE KADER ANLAYIŞI:

Kader problemi Sahabe-i Kiram döneminde tartışma konusu edilmiştir. Hz. Ömer hilafeti döneminde Suriye'ye gitmeye karar verir. Medine'de bulunan ashabın ileri gelenlerinden bir kısmını da yanına alarak yola çıkar. Gidecekleri bölgede Şereğ denilen köye varınca, Şam valisi Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, bazı askerî yetkililerle birlikte, Hz. Ömer'i karşılar ve Şam'da "veba" hastalığının salgın olduğunu bildirir. Hz. Ömer de sahabenin ileri gelenleriyle istişarede bulunur. Bir kısmı, Allah'a tevekkül ederek yollarına devam edip Şam'a gitmeyi, diğer kısmı da "veba" hastalığına maruz kalmamak için geri dönmelerini önerir. O da Medine'ye dönmeye karar verir. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, bu karara itiraz ederek: "Ey mü'minlerin emiri! Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" der. Hz. Ömer: "Ey Ebû Ubeyde! Keşke bu sözü senden başkası söyleseydi. Evet Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyoruz. Şu konuda ne düşünüyorsun? Söyle bakalım: "Senin develerin olsa, bir tarafı otlu diğer tarafı çorak ve otsuz vadiye inmiş olsan; develerini otlu tarafta otlatıp karınlarını doyursan da Cenab-ı Hakkın kaderiyle iş yapmış olmaz mısın? Bunun aksine çorak ve kuru tarafta otlatıp aç bıraksan da aynı şekilde Cenab-ı Hakkın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?" diye cevap verir.

Hz. Ömer'in bu cevabı üzerine sahabenin ileri gelenlerinden Abdurrahman b. Avf: Benim bu meselede özel bir bilgim var. Hz. Peygamber'den (sav) : *"Bir belde de "veba" olduğunu işittiğiniz zaman, o yere girmeyiniz. Ve bir yerde bulunduğunuz halde, orada "veba" ortaya çıkarsa, oradan kaçarak o yerden dışarı çıkmayınız"* buyurduğunu işittim, dedi.

Hz. Ömer bu hadisi duyduğu vakit, kendi görüşü ile Hz. Peygamberin hadisinin uyum halinde olduğunu görünce, Allah'a hamd ve senada bulundu ve Medine'ye geri döndü³⁶.

Sıffin savaşından dönerken Hz. Ali'ye, yanında bulunan yaşlı bir adam şöyle bir soru yöneltir: "Ne buyurursunuz? Şam'a yani Sıffine gidişimiz Cenab-ı Hakkın kazâ ve kaderiyle mi vâki olmuştur?". Hz. Ali de : "Dâneyi yarıp içinden filiz çıkararak ve hiç yoktan şuur sahibi nefisler, insanlar yaratan Cenab-ı Hakka yemin ederim ki biz bir yere bir vadiye ve bir bayıra ancak Allah'ın kazâ ve kaderiyle indik ve çıktık" diye cevap verdi. Yaşlı adam: "Çektiğim zahmet ve meşakkate karşılık, Allah katında mükafata nail olmak isterim. Halbu ki ben kendim için hiçbir ecir ve sevap görmüyorum" dedi.

Hz. Ali : "Sus ihtiyar! Sıffine giderken gidişiniz için size Cenab-ı Hak, büyük ecir vermiştir. Siz hal ve hareketlerinizden hiçbir şeyde mecbur olmadınız ve

³⁶ *Buharî*, Tıp, 30; *Müslim*, Selam, 98-100; Desûkî, Faruk Ahmed, **el- Kazâ ve'l- Kader**, Kahire, 1996, II, 80.

zorlanmış da değİlsiniz” diye cevap verdi. ihtiyar : “Nasıl! Hani yâ bizi kazâ ve kader sevk etmişti yâ!” dedi. Hz. Ali: “Zavallı adam! Galiba sen “kazâ”yı insanları fiile ve hareketlerine mecbur kılan; kaderi de zorlayıcı empoze edici olarak görüyorsun. Eğer öyle olsaydı o vakit sevap ve ikab, va’d ve vaİd, emir ve nehiy batıl olur; Cenab-ı Hak tarafından hiçbir günahkarı kınama ve çirkin görme, hiçbir iyilik de bulunanı ve itaat edeni övme ve takdir etme olmaz, iyilik eden fenalık edenden çok övgüye, fenalık eden de iyilik edenden çok kınanmaya layık bulunmazdı...”. Hz. Ali sözlerine bir süre daha devam ettikten sonra, ihtiyar tekrar: “O halde bizim kendisiyle yürüyüp hareket ettiğimiz kazâ ve kader nedir?” diye sordu. Hz. Ali de: “O ancak Allah’ın işi ve hükmüdür” diye cevap verdikten sonra: “*Senin Rabbin yalnız kendisine tapmamızı ve anaya babaya iyilik etmemizi emretti*”³⁷ mealindeki âyeti okudu³⁸.

Kader probleminin, Hulefâ-i Raşidin’in son dönemlerinde meydana gelen siyasal ve sosyal olayların etkisiyle Müslümanların arasında tartışılmaya başladığı görülmektedir. İslam’ın getirdiğı özgürlük fikri, müşrik Araplar arasın da yaygın olan cebir fikrini ortadan kaldırmak için gelmiştir. Ancak daha sonra bu düşünce siyasi rejim tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından cebir fikrinin temellerinin yeniden atıldığı, onun sayesinde bu düşüncenin yeşermeye, dal budak salmaya başladığı ve gelişme imkânı bulduğu ifade edilmektedir³⁹. Emeviler döneminde, özellikle Muaviye ve oğlu Yezid dönemlerinde “kader” ile insan fiilleri arasındaki bağın daha yakından kurulduğu görülür. Her şeyden önce Emeviler, hilafetin Allah tarafından kendilerine verildiğı iddiasındadırlar⁴⁰. Bundan başka onlar, kendilerini Allah’ın yeryüzündeki vekili olarak kabul etmişlerdi. Bu yüzden de yaptıkları her şeyi, Allah tarafından murad edilmiş bir tesirle yaptıklarını ileri sürmüşlerdir⁴¹.

Ma’bed el-Cühenî (ö.85/704), Atâ bin Yesar (ö.103/721) ile birlikte, Hasan el-Basri’ye (ö.110/728) gelerek, “ Ey Ebû Saİd, o melikler (Emevileri) Müslümanların kanını akıtıyor, mallarını gasbediyor ve bizim fillerimiz Allah’ın kaderi üzerine cereyan ediyor, diyorlar. Bu konuda ne dersin? diye soralar. O da, “Allah’ın düşmanları yalan söylemişler” diye cevap verir. Basra’da fitne büyüyünce, Vali Haccac, Mâbed’e işkence yapmış ve Abdulmelik b. Mervan’ın emriyle 80 yılında

³⁷ İsrâ, 17/23.

³⁸ Desukî, II, 84-85; Abdulhamid, İrfan, **İslam’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları**, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, s.277-278.

³⁹ Ammâra, s.26.

⁴⁰ Mahmud, Abdulhalim, *et-Teġkîru’l- Felsefî fi’l- İslam*, Kahire, 1989, s.145.

⁴¹ Bkz. Watt, W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethme Ruhî Fıġlalı, İstanbul, 1998, s.98-102.

idam etmiştir⁴². Mâbed el-Cühenî'nin ardından, onun fikrilerini Geylan ed-Dımaşkî (ö.101/719) devam ettirmiş ve yaymaya çalışmıştır. Onun görüşleri daha sonra Mu'tezile arasında yayılmıştır⁴³. Kader konusu Mu'tezile ile sınırlı kalmayıp diğer itikâdî mezhepler tarafından da tartışılmıştır.

5- KAZÂ VE KADER İLE İLGİLİ İLÂHÎ SIFATLAR

Kazâ ve Kader ile ilgili ilâhî sıfatlar "ilim", "irâde", "kudret" ve "tekvin" dir.

a- İlim sıfatı: Allah Teâlâ ilmiyle bilicidir. Onun ilmi her şeye taalluk eder, yani her şeyi kuşatmış ve kuşatmaktadır.Yüce Allah tek ve kadîm bir ilimle muttasıftır. O'nun ilmi olmuş ve olacak her şeyle alakalıdır. Onun ilmi yaratıklarının ilmine benzemez. Çünkü Allah'ın ilmi her şeyi ezelden ebede kadar kuşatmıştır⁴⁴. Hiçbir şey onun ilminin dışında kalmaz. Yüce Allah, hiçbir varlık yok iken nelerin ne vakit olacağını ve ne gibi haller geçireceğini ezeli olan ilmi ile bilir. Onun ilminin devamlı değişmekte olan cüz'iyat ile ilişkili olması, ilminde herhangi bir değişmeyi asla kabul etmez⁴⁵. Unutmak, bilgisizlik gibi noksan sıfatlar Allah'a isnat edilemez. Çünkü O kıdem sıfatı ile muttasıftır, kıdem sıfatının şartı ise her türlü noksanlıktan uzak olmaktır⁴⁶. Allah'ın her şeyi önceden bilmesi insanların fiillerini cebir altında yaptıklarını göstermez. Zira geleceği bilmek geçmişi bilmek gibidir. Geçmişi bilmek gerçekleşmiş olayların meydana gelmesi üzerinde etkili olmaz. Çünkü etki olayı, onu gerçekleştiren fiilin irâde ve kudretini sarfetmesine bağlıdır. İlahî ilim, kulların irâde ve kudretlerini ortadan kadırmaz, aksine Allah kulların fiillerini hür irâde ve kudretleriyle yapacaklarını bilir. Takdir, ilâhî ilme; o da maluma tabi olduğu için bilgiye konu teşkil eden nesne ve olaylar (malûm) üzerinde etkide bulunmaz. O halde Allah, ezelde kimin cennete kimin cehenneme gireceğini bilir. Kulun Cennet'e veya Cehennem'e girmesi ilâhî ilmin değil, iyi veya kötü amel işlemenin sonucudur. Bundan dolayı insanlar işledikleri amellere göre hesaba çekileceklerdir⁴⁷.

b- İrade sıfatı: İrade kelimesi meyletmek, kastetmek, istemek anlamına geldiği gibi Allah hakkında kullanıldığı zaman, bir şeyin olacağına veya olmayacağına

⁴² Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Mizanu'l- İ'tidal fi Nakdi'r- Rical**, Beyrut,1995,VI,465.

⁴³ Desukî, II, 148-152.

⁴⁴ Âmidî, Seyfettin Ebû'l Hasan b. Muhammed b. Salim, **Ğâyetü'l- Merâm fi İlmi'l- Kelam**, Beyrut, 2004, s.74.

⁴⁵ Nesefî, I, 256-261; Âmidî, s. 71-79; Cüveynî, Ebû'l Meâl-i Abdulmelik, **Kitabu'l- İrsad**, Mısır, 1950, s.61-63; Aydın, Ali Arslan, **İslam İnançları ve Felsefesi**, İstanbul, 1964, s.190-192.

⁴⁶ Nesefî, I, 246.

⁴⁷ Razî,FahreddinMuhammed b.Ömer, Mefatihü'l-Gayb,Beyrut,1981,II,49-51; İbn Teymiyye,Ahmed b.Abdulhalim,**Süâlâni fi'l- Kazâ ve'l-Kader**,Beyrut,1993,s.80-84.

hükmetmek, karar vermek anlamına gelmektedir⁴⁸. Ehl-i Sünnete göre irâde sıfatı, Allah'ın zâtıyla kâim, kadîm yani ezeli bir sıfattır. Yüce Allah bu sıfatı ile mümkün olanı, yaratma veya yaratmama durumlarından birini tercih ve tahsis eder⁴⁹. Allah Teâlâ murad ettiği her şeyi tek bir irâde ile murad etmektedir⁵⁰. Kadim olan irâde sıfatının taalluku da ezeldir. Allah'ın ezelde irâde ettiği her şey, Allah'ın ezeli ilmine uygun olarak tecelli eder. İlahî ilimde değişme ve yenilenme olmadığı gibi ilâhî irâde de tecelli edince değişme meydana gelmez⁵¹. Allah'ın irâde ettiği şeyin gerçekleşmemesi, O'nda acizlik meydana getirir ki bu da Allah hakkında muhaldir. İrade ettiği şeyden dönmek ve tereddüt göstermek de cehaleti gerektirir ki bu da Allah hakkında düşünülemez⁵². İrade kelimesi yerine dilemek anlamına gelen "meşiet" kelimesi de kullanılmaktadır. Kelamcıların çoğunluğunun görüşüne göre irâde kavramı ile meşiet kavramı arasında bir fark yoktur⁵³.

Her şey Allah'ın irâdesine uygun olarak gerçekleşir, ancak sebepsiz ve hikmetsiz gerçekleşemez. İnsanların sınırlı bilgilerinin bütün ilâhî hikmetleri kavrayıp anlamaları imkânsızdır. Allah bazen bir şeyi emrettiği halde onu yaratmayı dilemez; bazen de bir şeyi diler, fakat onu insanlara emretmez. Allah kâfire İslam'ı emretmiş, fakat onu dilememiştir. Kâfir içinde küfrü dilemiş, fakat emretmemiştir⁵⁴. Maturîdiler ilâhî irâdeyi iki kısma ayırmaktadırlar: Tekvini İrade, Teşriî İrade.

a- **Tekvini İrade:** Bütün yaratıkları, kapsamına alan irâdedir. Bütün yaratıklar, O'nun "ol" emrinin irâdesi ile var olmuştur⁵⁵.

b- **Teşriî İrade:** Dini irâde de denilen bu irâde, Allah'ın bir şeyi sevmesi, hoşnut olması muhabbet ve rıza göstermesi anlamına gelmektedir. Allah'ın mü'minler için kolaylık murad edip, zorluk murad etmemesi⁵⁶ teşriî/dini irâde kapsamına dâhildir⁵⁷.

Mu'tezile'ye göre de ilâhî irâde iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi göklerin, yerin ve tüm evrenin yaratılması ile ilişkilidir. Diğeri ise Allah'ın kendisinden

⁴⁸ Râğıb el-İsfahânî, **Mu'cemu Müfredâtı Elfazı'l- Kur'an**, Beyrut, 1972, s.212.

⁴⁹ Taftazânî, Sadüddin Mesud b. Ömer, **Şerhu'l- Makasid**, Beyrut, 1998, IV, 128.

⁵⁰ Maturîdî, s.70; Neseff, I, 492-499.

⁵¹ Âmidî, s.54-61; Gazzalî, Ebû Hamid Muhammed, **el- İ'tikad fi'l- İktisad**, Dımaşk, 1994, s.101-102.

⁵² Girîdi, Sırrı, **Nakdu'l- Kelam fi Akâidi'l- İslam**, Dersaâdet, 1324, s.114-115.

⁵³ Neseff, I, 492.

⁵⁴ Beyazîzade, Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin, **el-Usûlü'l- Münife li'l-İmam Ebû Hanîfe**, Haz. İlyas Çelebi, İstanbul, 2010, s.47.

⁵⁵ Yasin, 36/82.

⁵⁶ Bakara, 2/185.

⁵⁷ İzmirli, İsmail Hakki, **Yeni İlm-i Kelam**, İstanbul,1340, II,202-203. ; Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, **Kelam**, Konya, 1991, s.207.

başkasına kulluk edilmemesi, anaya babaya iyilik edilmesi gibi konularla ilişkilidir⁵⁸. Bu konuda Mu'tezile ile Maturudiler aynı düşünmektedirler.

İlâhî ilim ve irâde sıfatı kader ile doğrudan ilişkilidir. Bir bakıma kader Allah'ın ilmi ve irâdesi demektir. Çünkü hiçbir şey O'nun ilim ve irâdesinin dışında gerçekleşemez.

Kulların irâdesi konusuna gelince; Cebriye'nin insana her hangi bir tercih ve irâde hakkı tanımadığı görülmektedir⁵⁹. Mu'tezile ise insana geniş bir irâde hürriyeti tanımaktadır. Onlar evrende olup bitenler konusunda Allah'ın mutlak irâde sahibi olduğunu, ancak insanın fiillerinde sadece kendi irâdesinin etkin olduğunu kabul etmektedirler⁶⁰. Eş'ariler'e göre insan kendi fiillieri konusunda ne Cebriyecilerin dediği gibi ne de Mu'tezile'nin dediği gibidir. Fakat hür görünümde mecburiyet altındadır⁶¹. Bu da Eş'arilerin cebir görüşüne daha yakın olduklarını göstermektedir.

Maturîdiler'e gelince, onlar Allah'ın mutlak irâdesinin yanında, insana da fiilerin de irâde hakkı tanımakta, buna da "ihtiyar" veya "cüzi" irâde" adını vermektedirler. İnsanlar fiillerini bu irâdeleri sayesinde gerçekleştirirler⁶².

c- Kudret Sıfatı

Kudret sözlükte "gücü" yetmek, bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, kıymetini bilmek⁶³ gibi anlamlara gelmektedir. Allah'ın zâtı hakkında vacip olan kemal sıfatlarından biridir. Kudret, Yüce Allah'ın sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkinâta irâde ve ilmüne uygun olarak tesir ve tasarruf etmesi demektir. Kudretin zıddı olan acziyet, Allah hakkında düşünülemez. Onun kudretinin yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. O, asla acziyet içinde olamaz⁶⁴.

Mu'tezile, Allah'ın yaratıcı kudretinin yanında insanın da etkili bir kudrete sahip olduğunu savunmaktadırlar. Cebriye ise insanın kudretini tamamen inkâr etmektedir. Eş'ariler ise Allah'ın kudretinin yanında, insanın da hâdis bir kudretin olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kudretin insanın fiillerinde pek etkin olmadığı görüşünü benimsemektedirler. Maturîdiler ise insanda iki kudret olduğunu, birinin fiilden önce, diğeri ise fiille birlikte bulunduğunu kabul etmektedirler⁶⁵.

⁵⁸ Ammâra, s.81.

⁵⁹ Bağdadî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, **el-Fark Beyne'l- Fırak**, Kahire, tsz., s.469.

⁶⁰ Abdulcebbar, Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, **Şerhu'l- Usûli'l- Hamse**, Kahire, tsz. s.469.

⁶¹ Taftazânî, **Şerhu'l-Makâsîd**, IV,263.

⁶² İzmirli, II, 203 ; Aydın, Ömer, s. 81-83.

⁶³ İbn Manzur, V, 3545.

⁶⁴ Taftazanî, VI, 93-94; Sabık, es-Seyyid, **el- Akaidu'l- İslamiyye**, Kahire, 2002, s.58.

⁶⁵ Aydın, Ömer, s.95.

d-Tekvîn sıfatı: Sözlükte “yaratmak, var etmek” anlamına gelmektedir⁶⁶. “Tahlık”, “halk”, “ıcad”, “ihdas”, “ihtira” kelimeleri ile eş anlamlıdır ve hepsiyle de “yaratma” kastedilmektedir. Tekvîn yok olan bir şeyi yokluktan varlık âlemine çıkarmaktır⁶⁷. Tekvîn sıfatı konusunda kelim ekolleri ihtilaf etmişlerdir. Maturîdilere göre “tekvîn” Allah’ın zâtıyla kâim, kadîm bir sıfattır ki Allah onunla var eder ve onunla yok eder. Onlara göre Allah’ın fiilî sıfatlarının tümü kadîmdir. Çünkü onların hepsi “tekvîn” sıfatının aynıdır⁶⁸. Mu’tezile ve Eş’arilere göre Allah’ın zâtının sıfatları kadîm ve zâtıyla kâimlerdir. Allah’ın fiilî sıfatları ise Allah’ın zâtıyla kaim olmayıp hâdisirler. Eş’ariler “tekvîn” sıfatının “mukevven” ile aynı yani “yaratma” fiili ile “yaratılan”ın aynı olduğunu iddia ederek “tekvîn” sıfatının kadîm olmayıp hâdis olduğunu söylemektedirler. Halbuki yüce Allah “*O, yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah’tır*”⁶⁹ buyurarak, kendi zâtını “hâlık: yaratıcı” olarak vasıflandırmıştır. Onun zâtı da ezeldir, kelâm’ı da ezeldir. Tekvîn sıfatı hâdis olsaydı, Allah kendisini ezelde “hâlık” sıfatıyla vasıflandırmazdı⁷⁰.

Kazâ da Allah’ın kudret ve tekvîn sıfatlarıyla gerçekleşir. Kâinattaki her varlık ve her oluş O’nun kudret ve tekvîn sıfatı sayesinde meydana gelmektedir.

Daha önce de işaret edildiği gibi Matudiriler ile Eş’ariler arasında kazâ ve kader konusunda meydana gelen ihtilafın sebebi, tekvîn sıfatının kadîm mi, hâdis mi olduğu tartışmasıdır. Tekvîn konusundaki ihtilaf, her iki ekolün kazâ ve kader konusunda farklı sonuçlara varmalarını gerekli kılmıştır.

6- KAZÂ VE KADERİN DEĞİŞMESİ MESELESİ

Kazâ ve Kaderin değişip değişmeyeceği konusuna geçmeden önce, Allah’ın nesne ve olaylarla alakalı ilminin yazılı olup olmamasına ilişkin konunun araştırılması gerekmektedir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür:

a- Kâinattaki bütün varlıklarla ve meydana gelen olaylarla ilgili her şey Levh-i Mahfuz’da yazılmıştır⁷¹. Kader hakkında rivâyet edilen bazı hadislerde bu “yazı” konusu geçmektedir⁷². Fakat Ebû Hanîfe bu hususta şöyle demektedir: “Dünyada ve Ahirette Allah’ın dilemesi, kaderi, kazâsı, bilgisi ve Levh-i Mahfuz’da yazısı

⁶⁶ Fîruzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el- Kâmûsu'l- Muhît**, Beyrut, 2005, s.1228; İbn Manzur, V, 3690.

⁶⁷ Nesefî, I, 400.

⁶⁸ Bâcurî, s.135.

⁶⁹ Haşr, 59/24.

⁷⁰ Sâbûnî, s.67-68.

⁷¹ Razî, Fahreddin, XVI, 87.

⁷² Bkz. *Ebû Davud, Sünne*, 17; *Tirmizî, Kader*, 17, Tefsir, 67; *Ahmed b. Hanbel*, 5/317.

olmaksızın hiçbir şey var olmaz. Ancak Allah'ın yazması o şeyi niteleme şeklinde olup hükmetmek şeklinde değildir⁷³. Fıkh-ı Ekber'i şerheden Ali el-Kârî "yazma" hususunu şöyle açıklamaktadır: Allah Teâlâ her şey hakkında "şu şöyle olacak" diye yazmıştır. Fakat "şu şöyle olsun" diye yazmamıştır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, varlıklar, Allah'ın yazdığı zaman henüz yaratılmamışlardı. Levh-i Mahfuz'da Allah var olacak eşyayı vasfetmek suretiyle kazâsına uygun olarak "olacak" diye yazmıştır. Bunu olsun diye bir emir tarzında yazmamıştır. Çünkü O, "olsun" diye buyurmuş olsaydı o vakit bütün eşya var olmuş olurdu. Zira yaratılmış bir varlığın ,yaratıcının yaratma ile ilgili emrinden sonraya kalması tasavvur edilemez⁷⁴. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yazma işi sadece tasvirinden ibarettir, emir ve hüküm değildir. İlahî ilmin Levh-i Mahfuz'a yazılması insanların fiillerinde bir zorunluluk gerektirmez. Çünkü insanın Levh-i Mahfuzda yazılı olanı bilmeden kendi özgür irâdesiyle fiillerini gerçekleştirir. Bu görüş Ehl-i Sünnet tarafından savunulmaktadır.

b- Zeydiyye ve Mu'tezile'ye göre Allah'ın Levh-i Mahfuz'a yazdığı olaylar sadece insanların başına gelecek olan felaket ve musibetlerdir. İnsanların fiilleri Levh-i Mahfuz'a yazılrsa da, bu yazıya aykırı fiiller yapabilirler. Eğer Levh-i Mahfuz'a yazılanlara aykırı davranması mümkün olmasaydı, insanlar, önceden haklarında yazılanları yapmaya mecbur kalırlardı. Bu da aynı zamanda, Allah'ın irâde ve kudretini sınırlar ve O'nun dilediğini yapan bir varlık olma niteliğini ortadan kaldırır⁷⁵.

c- İbn Sinâ eşya ve hadislerin Levh-i Mahfuz'a kaydedilme konusunu farklı bir anlayışla açıklıyor. Ona göre kalem bir melek, levh bir melek, yazma da hakikatlerin tasavvurundan ibarettir. Kalem emirdeki mânâları alır, melek olan yazı vasıtasıyla diğer "melek levh" a teslim eder⁷⁶. Bazı tefsirlerde Levh-i Mahfuz' un İsrâfil meleğin alını veya iki gözünün arası olduğu ve ona bakılmasına izin verilmediği⁷⁷ kaydedilmektedir.

Kazâ ve kaderin değişmesi konusu oldukça tartışmalı bir alandır. Bu konuda da farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Bu düşünceleri üç ana maddede toplamak mümkündür.

⁷³ Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, **el-Fukhu'l- Ekber** (İmam Azam'ın Beş Eseri içinde), İstanbul, 1992, s.72.

⁷⁴ Ali el-Kârî, **Şerhu Kitabı'l- Fıkhı'l- Ekber**, Beyrut, 1995, s.74.

⁷⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, "**Kader**", DİA, İstanbul,2001,XIV,58-63.

⁷⁶ Desûkî, III, 368.

⁷⁷ İbn Kesir, Ebû'l Fida İsmail, **Tefsîru'l- Kur'anı'l- Azîm**, Kahire, 2000, XIV, 314.

1- Allah'ın zâtî ilminde olan kaderle, hâdiseler varlık âlemine indikten sonra (kazâ'ya dönüştükten sonra) artık hiç bir değişme olmaz⁷⁸. Bu konuda Cenab-ı Hak , “Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek takdir edilmiş bir kaderdir.”⁷⁹ buyurmuştur. Levh-i Mahfuzda melekelerin ellerinde bulunan levhalarda insanların işledikleri amellere göre değişiklikler olabilir. Buna örnek olarak Yunus Peygamberin kavmi verilmektedir. Bu husus, şu âyette yer almaktadır: “Yunus'un kavmi hariç (halkına yok ettiğimiz ülkelerden) herhangi bir ülke, keşke (kendilerine azap gelmeden) iman etseydi de imanları kendilerine fayda verseydi! Onlar (Yunus'un kavmi) iman edince, onlardan dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırdık ve onları bir süre daha (dünya nimetlerinden) faydalandırdı”⁸⁰. Âyetten de anlaşılacağı üzere onların iman etmeleri, üzerlerindeki azabın kalkmasına sebep olmuştur.

2- Kaderin temelini Allah'ın ilmi oluşturduğu ve Allah'ın ilminde de değişiklik olmadığı için kader değişmez. Ancak Kur'an'da şu mealde bir âyet yer almaktadır: “Allah dilediğini siler (dilediğini) bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır”⁸¹. Bu âyette geçen “mahv/silme” ve “isbat/olduğu gibi bırakma” yoluyla meydana gelen değişme, melekte mevcut olan ilme görekdir. Allah'ın ilminde olan yani “ummül-kitap”ta ki ilme göre herhangi bir değişiklik olmaz. Bu görüşte olanlar kazâyı ikiye ayırmaktadırlar: Birincisi “mübrem” kazâ, yani geri dönülmez kazâdır. İkincisi ise “muallâk” kazâ, yani henüz kesinleşmemiş kazâdır⁸². Bu duruma göre “şu şöyle olsun” şeklinde kesin olarak verilmiş bir hüküm artık “kazâ-i mübrem” olduğu için değişiklik olmaz, ancak bazı şart ve sebeplere bağlanmış olan “kazâ-i muallak” deęişebilir⁸³.

3- Kazâ ve Kader Allah'ın ilmi açısından sabit olup asla değişmez. Ancak yukarıda kaydedilen âyette, “Allah'ın dilediğini silip dilediğini sabit bırakacağı”⁸⁴ ifade edilmektedir. Bazı alimler bu âyette sözü edilen “silme ve “bırakma” hususunun, ana rahminde çocuğun teşekkül etmeye başlayıp hayatın sonuna kadar devam eden evrelerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. İnsan önce ana rahminde bir kan pıhtısına, daha sonra bir et parçasına dönüşür; sonra kemiklere et giydirilir, tam beden teşekkül edip dünyaya gelinceye kadar geçen bu evrelerde görevli melek bir önceki evreyi siler sonrakini yazar. Kişi çocukluk evresini geçip küfrü seçerse, melek onu “kâfir” olarak yazar, eğer imanı seçerse “mümin” olarak yazar. Yaşı

⁷⁸ Dihlevî, şah Veliyyullah, **Hüccetullali'l- Bâliğa**, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1990, I, 244.

⁷⁹ Ahzab, 33/38.

⁸⁰ Yunus, 10/98.

⁸¹ Ra'd, 13/39

⁸² Askalanî, Ahmed b. Alî b. Hacer, **Fethu'l- Bârî bi- şerh-ı Sahîhi'l- Buharî**, Beyrut, tsz. X, 416; Sübhanî, s.220-221.

⁸³ Tehanevî, II, 1325.

⁸⁴ Ra'd, 13/39.

ilerleyip vefat edince, onu “ölü” diye kaydeder. İşte “silme veya “bırakma” böyle olur,⁸⁵ denilmiştir.

Yukarıda kaydedilenlerden anlaşılacağı üzere eğer kader Allah’ın ilim sıfatı olarak anlaşılırsa, O’nun kadîm sıfatlarında herhangi bir değişme olmadığından kaderde de bir değişme olmaz. Eğer kader Levh-i Mahfuzdaki bilgiler olarak anlaşılırsa, onlarda değişmeler olacağı kabul edilmektedir.

7-KAZÂ VE KADERİ DEĞİŞTİREBİLECEK OLAN FİLLER

Hiz. Peygamber (sav) bazı hadislerinde “ sadaka verme”nin, “dua etmenin”, “ana-babaya iyilik etmenin”, “sıla-ı rahm yapma”nın ömrü uzatacağını, kazâ ve kaderi değiştireceğini ifade buyurmuşlardır.

Ku’an-I Kerimde de,”...Bir yaşatılana çok ömür verilmesi de, ömründen eksiltilmesi de mutlaka bir kitapta yazılıdır”⁸⁶ diye buyrulmaktadır.Ömrün uzayıp kısalmasını kabul edenler,bu âyeti delil olarak ileri sürmektedirler⁸⁷

Hiz. Selman’dan (ra) Resulullah’ın (sav) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “*Kazâ’yı ancak dua önler ve ömrü ancak iyilik artırır*”⁸⁸.

Ebû Hureyre’den (ra) Resulullah’ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir : “*Sadaka Rabbın (isyan edene karşı) öfkesini söndürür ve kötü ölümü⁸⁹ önler*”⁹⁰.

Ebû Hureyre (ra), Resulullahı şöyle buyururken işittim: “*Kim elinin geniş, rızkının bol olmasını ve ecelinin geç gelmesini arzu ederse, sila-ı rahim’de bulunsun*”⁹¹

Hiz. Ömer’in(ra) şöyle dua ettiği nakledilmiştir: “Ey Rabbim! Eğer beni şekavet ehli ve günahkarlar arasında yazdın ise beni sil , saâdet ve mağfiret ehlinin içinde sabit kıl. Şüphesiz ki sen dilediğini siler, dilediğini sabit kılarısın ve Ümmül-Kitap Senin katındadır”.

İbn Mes’ud (ra) da şöyle dua etmiştir: “Allahım! Eğer beni saîdler arasında yazdın ise onların arasında bırak. Eğer şakiler arasında kaydettin ise beni sil, saîdler

⁸⁵ Hayyat, Ebû'l- Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman, **el- İntisar ve'r- Redd alâ İbni'r- Râvendî el- Mülhid**, Beyrut, 1993, s.128.

⁸⁶ Fâtır,35/11

⁸⁷ Şevkânî, Muhammed b. Ali, **Tenbîhü'l-Efadıl alâ mâ Verede fi Ziyadeti'l-Umri ve Nuksânihî mine' d-Delâil** ,Beyrut,1990,s.19.

⁸⁸ *Trimizi*, Zekat, 28; *Ahmed b. Hanbel*, III, 502-503.

⁸⁹ Kötü ölüm ile doğal afetlerde ölme veya ölüm sırasında şeytanın müdahalesi kastedilmiş olabilir.

⁹⁰ *Tirmizi*, Zekat, 28; *Ahmed b. Hanbel*, I, 181, 410.

⁹¹ *Buhârî*, Edeb, 12; *Müslim*, Kitabu'l- Birr ve's- Sıla, 30-31.

arasına yaz. Şüphesiz ki sen dilediğini siler dilediğini sabit kılarırsın. Ümmü'l Kitap senin katındadır"⁹².

Yukarıda nakledilen hadis-i şeriflerin lafzî anlamları, kazâyı “dua”nın önceleyeceği, “ iyilik etme” nin ve “sıla-ı rahim” yapmanın da “Rabbin öfkelerini” dindireceği açıkça beyan edilmektedir.

Hız. Ömer ve İbn Mes'ud kendilerinin “Levh-i Mahfuz” da şakiler gurubunda yer almış iseler, Allah'tan o grupdan silip saıdler grubuna yazmasını istemektedirler. Bu da kazâ ve kader de değiliklik anlamına gelmektedir. Eğer böyle bir şey mümkün değil ise, bu iki büyük sahabî niçin böyle dua etsinler.

Bazı bilginler, konu ile ilgili olan bu hadislerin âhad yolla rivâyet edilmesinden dolayı delil olarak kabul edilmeyeceğini söylemektedirler⁹³. Fakat aynı bilginlerin, başka kelimâ konularda âhad haberleri delil olarak kullanmaktan sakınmadıkları görülmektedir.

“Ömrün artıp eksilmesi” ni kabul etmeyenler, Kur'an'da yer alan “Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince, bir an bile geri kalmazlar, öne de geçemezler”⁹⁴ âyetini delil olarak ileri sürmekte ve hadiste geçen ifadeleri zahiri anlamın dışına taşıyarak şöyle yorumlamaktadırlar: Ömrün artması demek güzel ameller işlemek suretiyle bereketli geçmesi, âhirette kendisine yararı dokunacak ameller işleyerek vaktini iyi değerlendirmesi ve sağlığını koruyarak sıhhatli bir şekilde yaşaması demektir⁹⁵. Hadis-i şerifin bu şekilde yorumlanması pek de ikna edici gözükmemektedir.

Şia'ya mensup bazı âlimler bu hadisleri “Beda” anlayışlarına delil olarak kullanmaktadırlar. Allah'ın ilim ve irâde sıfatında değişikliği öngören “beda” akidesine bu rivâyetleri delil göstermek mümkün değildir. Çünkü bu rivayetlerde Allah'ın ilim ve irâdesinin değişeceğine dair uzaktan yakından bir işaret yoktur. Bunların Allah'ın ilim ve irâde sıfatında bir değişiklik olacağı şeklinde yorumlanması da mümkün değildir.

Hamdi Yazır (ö.1942) bu konuda şunları kaydetmektedir : “Allah bir kimsenin ticaretinde bazen zarar ettirir bazen kâr, rızkını bazen azaltır bazen çoğaltır, ecelini, ömrünü kısaltır, uzatır saâdetini şekâvete veya şekâvetini saâdete

⁹² Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, **el- Câmi'li- Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut, 2006, XII, 89.

⁹³ Bk z. Taftazânî, **Şerhu'l- Makasid**, IV, 316.

⁹⁴ A'raf, 7/34; Yûnûs, 10/49.

⁹⁵ İbn Hacer, X, 416.

tahvil eder. Tevbe-kârın amel defterinden günahlarını siler, hasenat yazar”⁹⁶. Bu konuyla ilgili olarak Dehlevî’de (ö.1762) şunları ifade etmektedir: “Allah Teâlâ bu âlemde vücut bulması açısından dilerse sabit olanı siler; dilerse yok olanı var eder. Allah belayı bir tür yaratır ve o bela, mübtela kılmak istediği kimsenin başına iner. Tam bu esnada dua yükselir ve bu belayı geri çevirir. Burada asıl kavranması gereken şey şudur: Yaratılan ve inen şey; hayatın bekası için yenilen içilen şey gibi, ölüme sebep olan zehir içme veya kılıç darbesi gibi sebeplerdir”⁹⁷.

8- ECEL MESELESİ

Kazâ ve kader ile ilgili önemli konulardan biri de “ecel” problemidir. Sözlük de “belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu”⁹⁸ anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Allah, eceli gelince hiçbir nefsi geri bırakmayacağını⁹⁹ bildirmektedir. Yine Kur’anda her ümmetin bir eceli olduğu, vakti dolunca ne bir saat ger bırakılacağı ne de ileri alınacağı¹⁰⁰ ifade edilmektedir.

Normal yollarla eceli gelip ölen kişi hakkında hiçbir tartışma yoktur. Tartışma, katil yolu ile öldürülen kişi hakkındadır. Kadı Abdulcabbar; Ebû’l-Hüzeyl el-Allaf’ın kâtil, öldürmeseydi yine de maktulün kesinlikle öleceği kanaatinde olduğunu, Mu’tezile’nin Bağdat ekolünün ise, katil öldürmeseydi maktulün kesinlikle yaşayacağı fikrinde olduklarını, kendisinin ise, kâtil öldürmeseydi, maktulün ölmesinin de, yaşamasının da mümkün olduğu düşüncesini taşıdığını kaydetmektedir¹⁰¹. Kadı Abdulcabbar’ın bu açıklamalarından, Mu’tezile’nin maktulün eceli konusunda fikir birliği içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Mu’tezile, Kur’an da geçen “katil” ve “mevt:ölüm” kelimelerinden hareketle, ‘normal ölüm’ le ‘katil suretiyle ölüm’ arasında fark görmektedir. Kur’an’da bu iki kelimenin kullanımında “katil” kelimesi insana, “mevt” kelimesi ise Allah’a nisbet edilmiştir. Bundan ötürü onlar, Allah’ın takdir ettiği “doğal ölüm” ile insanın kendi fiili olan “katletme şeklindeki ölüm” ü birbirinden ayırmışlardır. Bunun sonucu olarak da Kadı Abdulcabbar ve arkadaşları, katil öldürmeseydi, maktulün yaşaması da, ölmesi de mümkün olurdu, fikrine varmışlardır¹⁰².

Ehl-i Sünnet âlimlerinin bir çoğuna göre ecel tektir, maktul eceliyle ölmüştür.¹⁰³ Ehl-i Sünnete mensup kelimcilerden bazıları, “sıla-ı rahm”ın yani,

⁹⁶ Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, 1968, V, 3002.

⁹⁷ Dihlevî, I, 246.

⁹⁸ İbn Manzûr, I, 32; Firuzâbâdî, Mevdüddin Muhammed b. Yakub, **el- Kâmûsu'l- Muhit**, Beyrut, 2005, s.960.

⁹⁹ Münafikûn, 63/11

¹⁰⁰ A'raf, 7/34; Yunus, 10/49; Hûd, 11/3; Nahl, 16/61; Mü'minun, 23/43.

¹⁰¹ Abdulcabbar, s. 782-784..

¹⁰² Ammâra, s.102.

¹⁰³ Cüveynî, Kitabu'l- İrşad, s.362, Bağdadî, **Usûlü'd- Din**, İstanbul, 1928, s.142; Neseff, II

hısım ve akrabayı ziyaret etmenin ömrü uzatacağı meâlindeki hadisin yorumunu yaparken, farklı bir fikir beyan ettikleri görölmektedir. Onlara göre, kişi hısım ve akrabayı ziyaret etmeseydi, o kimsenin ömrünün –örneğin- elli yıl olacağı Allah Teâlâ'nın ilminde mevcuttu. Bunun yanında Cenabı-ı Hak onun hısım ve akrabayı ziyaret edeceğini ve bu sebeple ömrünün yetmiş yıl olacağını da biliyordu. Buna göre, burada, Yüce Allah'ın hüküm ve irâde ettiği, onun hısım ve akrabasını ziyaret ederek yetmiş yıl yaşayacağı hususudur. İşte aradaki yirmi yıl bu eylemi sebebiyle ziyade sayılmıřtır¹⁰⁴. Sabûnî bu izah tarzının, Allah'ın yaratılacak “mâdûm” un nasıl yaratılacağını bildiği gibi yaratılmayacak “mâdûm” un, şayet yaratılacak olsaydı nasıl yaratılacağını bildiği esasına dayandığını ifade etmektedir¹⁰⁵.

Hız.Peygamber (sav) hastalıkların tedavisi ile ilgili olarak:”*Ey Allah'ın kulları!Tedavi görün.Çünkü Allah,yarattığı her hastalık için mutlaka bir şifa veya deva/ilaç yaratmıştır. Ancak bir dert hariç*”buyurdular.Bunun üzerine: Ya Rasulallah! O dert nedir? diye sordular. O da:”*İhtiyarluktur*”¹⁰⁶ diye cevap verdi. Hz. Peygamber bu sözüyle sağlık konusunun önemine vurgu yapmaktadır. Sağlık kurallarına uyup gerekli tedbirleri almak suretiyle uzun süre yaşamanın; hastalık, tedbirsizlik, kaza, katl vb.sebeplerle ömrün kısalmasının Allah tarafından bilindiği, bunun da bir kitapta yazılı olduğu düşüncesi genel olarak kabul edilmektedir¹⁰⁷.Buna göre Müslüman toplumların,bulaşıcı ve salgın hastalıkları engelleyerek kitlesel ölümlerin önüne geçmesi, beslenme ve sağlık şartlarını iyileştirerek küçük yaştaki çocuk ölümlerinin önlenmesi konusunda çok çaba göstermesi gerekmektedir.Bu aynı zamanda bir sorumluluktur.Bu konuda sorumluluktan kaçarak suçu kader ve ecele yüklemek cebir anlayışının sonucudur.Böyle bir anlayışın da İslam'la bağdaşması mümkün değildir.¹⁰⁸

SONUÇ

Hayatı ve ölümü yaratanın Allah olduğu, bu ikisi arasında insana bir ömür tahsis ettiği bir gerçektir. Aynı şekilde yüce Yaratıcı evren içinde bir ömür biçmiş, ömrünün sonu gelince evrende kıyametle son bulacaktır. Allah yarattığı her şey için bir kader tayin etmiş ve bir takdirde bulunmuştur. Diğer bir ifade ile Allah hem evren, hem de insan için bir program ve planlama yapmıştır. Evren için yapılan planlama ile insan için yapılan planlama arasında fark vardır. Allah insana diğer varlıklardan farklı olarak akıl ve irâde verdiği için onun kaderi yani onun hayatıyla ilgili planlama da farklı olmalıdır. Cebriyecilere göre insan cansız bir varlık gibi

¹⁰⁴ Sabûnî, s.133-134; Taftazânî, *Şerhu'l- Akâidi'n- Nesefiyye*, Kahire, 1988, s.64.

¹⁰⁴ Sabûnî, s.134.

¹⁰⁵ Sabûnî, s.134.

¹⁰⁶ Tirmizî, Tıb,2; Ebû Dâvûd,Tıb,1; Ahmed b. Hanbel,IV,278.

¹⁰⁷ Tunç, Cihat, “*Ecel*”, *DİA*. İstanbul, 1994, X.380-384.

¹⁰⁸ Ammâra, s.104.

kaderin baskısı altında hayatını sürdürmek zorundadır. Bu anlayış insanın değerli bir varlık olduğunu hiç hesaba katmamaktadır. Mu'tezile ise insana geniş bir özgürlük alanı tanıdığı için insanı eylemlerini yaratan bir varlık kabul ederek bu konuda Allah'la olan bağı koparmıştır. Ehl-i Sünnet'e mensup olan Eş'ariler'in insana cılız bir irâde hakkı tanıyarak Cebriye'ye çok yaklaştıkları görülmektedir. Mâtürîdiler ise Mu'tezile ile Eş'ariler arasında orta bir yerde durup Allah'ın irâdesinin yanında insana da seçme özgürlüğü tanıdıkları görülmektedir. Kur'an, insanın bir plan ve program dâhilinde yaratıldığını; fakat onun tercih etme hakkının bulunduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu planlamanın onun eylemleri üzerinde bir cebir oluşturmadığı da anlaşılmalıdır. Fakat tarih içinde çeşitli sebeplerden ötürü, insanın cebir altında olduğu fikri ortaya çıkmış, Müslümanlar arasında yayılma imkânı bulmuştur. Halbuki Hz. Peygamber, bazı iyi ve yararlı davranışlar sebebiyle, insan ömrünün uzayacağını, başına gelecek bazı belaların önlenebileceğini ifade ettiğini görmekteyiz. Bu da bize ilâhî kazâda bazı değişmelerin olabileceğini göstermektedir. Ecelin asla değişmeyeceği fikri genel bir kabul görmesine rağmen, Ehl-i Sünnet'e mensup bazı âlimlerin Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak, ömrün uzayabileceği fikrini savunduklarını görmekteyiz. Bu da bize Ehl-i Sünnet'in kader ve ecel konusunda tek tip bir görüşe sahip olmadığını, aralarında farklı düşünceye sahip âlimlerin bulunduğunu göstermektedir. İslam ülkelerinde salgın hastalıklar yüzünden meydana gelen kitlesel ölümler ile kötü beslenme ve sağlıksız şartlar yüzünden vuku bulan küçük yaşta çocuk ölümlerini sadece kader ve ecel ile izah etmek pek de makul gözüküyor. Bu konularda hassasiyet göstermenin, ciddi çabalar sarf etmenin, İslam'ın bize yüklediği bir sorumluluk olduğuna inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, Kahire, tsz.
 Abdulhamid, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994.
 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhamme, *Müsned*, İstanbul, 1992.
 Ali el-Kârî, *Şerhu Kitabı'l- Fıkhı'l- Ekber*, Beyrut, 1995.
 Askalanî, Ahmed b. Alî b. Hacer, *Fethu'l- Bâri bi- Şerh-ı Sahîhi'l- Buhârî*, Beyrut, tsz.
 Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul, 1964.
 Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed, *Şerhu Cevhereti't- Tevhid*, Kahire, 2002.
 Bağdadî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l- Fırak*, Kahire, tsz.
 -----*Usûlü'd-Dîn*, İstanbul, 1928.
 Beyazîzade, Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin, *el-Usûlü'l- Münife li'l-İmam Ebû Hanîfe*, Haz. İlyas Çelebi, İstanbul, 2010.
 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câm'iu's-Sahih*, İstanbul, 1992.
 Cüveynî, Ebû'l Meâlî Abdülmelik, *Kitabu'l- İrşad*, Mısır, 19

- Desûkî, Faruk Ahmed, *el- Kazâ ve'l- Kader*, Kahire, 1996.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullali'l- Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1990.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l- Ekber*(İmam Azam'ın Beş Eseri), İstanbul, 1992.
- Ebû'l- Beka, Eyyub b. Mûsâ el Hüseyinî el-Kefevî, *Kitabu'l Külliyyat Mu'cemun fi'l Mustalahatı ve'l Furûki'l Luğaviyye*, Beyrut, 1994.
- Ebû Dâvûd,Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*,İstanbul,1992.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, Beyrut, 2005.
- Gazzalî, Ebû Hamid Muhammed, *el- İ'tikad fi'l- İktisad*, Dımaşk, 1994.
- Girîdî, Sırrı, *Nakdu'l- Kelam fi Akâidi'l- İslam*, Dersââdet, 1324.
- Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya, 1991.
- Hayyat, Ebû'l- Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman , el- İntisar ver' -Redd alâ İbni'r- Râvendî *el- Mülhid*, Beyrut, 1993.
- Işık, Kemal, *Maturidî'nin Kelam Sisteminde İman- Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980.
- İbn Kesir, Ebû'l Fida İsmail, *Tefsîru'l- Kur'anı'l- Azîm*, Kahire, 2000.
- İbn Manzur, Ebû'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu'l- Arab*, Kahire, tsz.
- İbn Rüşd, Ebû'l- Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf an Menahici'l- Edille fi Akâidi'l-Mille*, Beyrut, 1998.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul,1340.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el- Câmi' li- Ahkâmi'l- Kur'an*, Beyrut, 2006.
- Mahmud, Abdulhalim, *et-Tefkîru'l- Felsefî fi'l- İslam*, Kahire, 1989.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't- Tevhîd*, Ankara, 2003.
- Müslim,Ebû'l-Hüseyin b. El-Haccâc,*el-Câmi'u's-Sahîh*,İstanbul,1992.
- Nesefî, Ebû'l Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l- Edille fi Usuli'd-Din*, Ankara, 2003
- Râğîb el-İsfahânî, *Mu'cemu Müfredâtı Elfazı'l- Kur'an*, Beyrut, 1972.
- Razî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l- Gayb*, Beyrut, 1981.
- Razî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtarı's- Sıhah*, İstanbul, 1980.
- Sabık, es-Seyyid, *el- Akaidü'l- İslamiyye*, Kahire, 2002
- Sabûnî, Nureddin, *Kitabu'l- Bidâye mine'l- Kifâye fi'l- Hidaye fi Usûlü'd- Din*,Kahire, 1969.
- Sühbânî,Cafer, *Ana Hatlarıyla Caferilik*,trc.Cafer Bendiderya,İstanbul,2009.
- Şevkânî,Muhammed b. Ali,*Tenbîhu'l-Efadıl alâ mâ Verede fi Ziyadeti'l-Umri ve Nuksanihi mine'd-Delâil*, Beyrut,1990.
- Taftazanî, Sa'düddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l- Makasid*, Beyrut, 1998.
- Şerhu'l-Akâidi'n- Nesefiyye, Kahire, 1988.
- Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafu İslahatı'l- Fünûn ve'l Ulûm*, Beyrut, 1996.
- Tirmizî,Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul,1992.

Tunç,Cihat, “Ecel”, DİA,İstanbul, 1994.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhî Fığlalı, İstanbul, 1998.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Kader*", DİA,İstanbul,2001.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1968.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânu'l- İ'tidal fî Nakdi'r- Rical*, Beyrut, 1995.